

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.21>

ЩОДО КОЛА УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Теміров Ч.М.,
*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
суддя Середино-Будського районного суду
Сумської області*

Теміров Ч.М. Щодо кола учасників судового провадження.

У статті констатується, що в науці кримінального процесуального права уявлення про учасників судового провадження розглядалося в кореляції з такими поняттями, як: «учасник кримінального провадження», «суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності», «суб'єкт кримінального провадження», «сторони кримінального провадження». Наголошується, що наразі чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) виокремлює термін «учасники судового провадження» (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України). Між тим, залишається відкритим питання щодо кола осіб, які мають бути віднесені до учасників судового провадження, їх класифікації та процесуального статусу.

Окреслена мета дослідження – з'ясувати, чи всі суб'єкти, які потрапили в орбіту кримінального процесу, охоплені поняттям «учасники судового провадження», зробити висновки з окресленого питання. Для її досягнення виокремлюються критерії, за яким законодавець відніс до учасників судового провадження осіб, перелік яких закріплений п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України, та крізь їх призму з'ясовано, які суб'єкти, що знаходяться в орбіті кримінального судочинства, не охоплені поняттям «учасники судового провадження». Розглядається виключно суб'єктний склад осіб, які є учасниками судового провадження в першій інстанції.

Критеріями, за яких суб'єктів віднесено до категорії «учасники судового провадження», у сукупності є: а) відповідний етап кримінального провадження; б) важливість результату розгляду кримінального провадження по суті для таких учасників; в) можливість впливу ними на рух провадження. У зв'язку з цим видається раціональним підхід законодавця щодо віднесення до такої групи представника персоналу органу пробації. Вбачається за доцільне до учасників судового провадження віднести також: а) представника служб у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції; б) представника-фахівця спеціального закладу з надання психіатричної допомоги, в якому застосовуються стаціонарні види примусових заходів медичного характеру; в) фізичну або юридичну особу, майнові права яких обмежуються або яких вони позбавляються у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, учасники судового провадження, фізичні або юридичні особи, майнові права яких обмежуються або яких вони позбавляються у кримінальному провадженні.

Temirov Ch.M. Regarding the circle of participants in court proceedings it is determined that.

The article states that in the science of criminal procedural law, the concept of participants in court proceedings was considered in correlation with such concepts as: «participant in criminal proceedings», «subject of criminal procedural activity», «subject of criminal proceedings», «parties of criminal proceedings». It is emphasized that the currently valid Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter the CPC of Ukraine) distinguishes the term «participants in court proceedings». (clause 26, part 1, article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Meanwhile, the question remains open regarding the circle of persons who should be classified as participants in court proceedings, their classification and procedural status.

The outlined goal of the research is to find out whether all the subjects who have fallen into the orbit of the criminal process are covered by the concept of «participants in court proceedings», to draw

conclusions on the outlined issue. In order to achieve it, the criteria according to which the legislator classified as participants in the court proceedings the persons whose list is fixed in paragraph 26 hours 1 Art. 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and through their prism it was found out which subjects, which are in the orbit of criminal justice, are not covered by the concept of «participants in court proceedings». Only the subject composition of persons who are participants in court proceedings in the first instance is considered.

The criteria by which subjects are classified as «participants in court proceedings» are collectively: a) the relevant stage of criminal proceedings; b) the importance of the outcome of the criminal proceedings on the merits for such participants; c) the possibility of their influence on the course of proceedings. In this regard, the legislator's approach to assigning a staff representative of the probation authority to such a group seems to be rational. It is considered appropriate to also include the following as participants in the court proceedings: a) a representative of the children's services and an authorized division of the National Police; b) a specialist representative of a special institution for the provision of psychiatric care, in which inpatient types of coercive measures of a medical nature are applied; c) a natural or legal person whose property rights are limited or deprived of them in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, court proceedings, participants in court proceedings, natural or legal persons whose property rights are limited or deprived of them in criminal proceedings.

Постановка проблеми. Аналіз спеціальної юридичної літератури дає право стверджувати, що в науці кримінального процесуального права уявлення про учасників судового провадження розглядалося в кореляції з такими поняттями, як: «учасник кримінального провадження», «суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності», «суб'єкт кримінального провадження», «сторони кримінального провадження». Наразі чинний КПК України виокремлює термін «учасники судового провадження», якими є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробачії, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргю яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України). Між тим, залишається відкритим питання щодо кола осіб, які мають бути віднесені до учасників судового провадження, їх класифікації та процесуального статусу.

Мета дослідження: з'ясувати, чи всі суб'єкти, які потрапили в орбіту кримінального процесу, охоплені поняттям «учасники судового провадження».

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням тематики, пов'язаної з категорією «учасники кримінального провадження», їх процесуальним положенням та класифікацією займалася широка когорта вчених, зокрема: Альперт С.А., Грошевий Ю.М., Король В.В., Пилипенко Д.О., Пожар В.Г., Юрчишин В.Д. Разом з тим, залишається низка дискусійних питань, які потребують свого подальшого наукового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям КПК України значний сегмент юридичної проблематики, пов'язаної із співвідношенням понять «учасники кримінального провадження», «суб'єкти кримінального провадження», «учасники судового провадження», «сторони кримінального провадження», колом таких осіб та їх процесуальним статусом, знайшов своє вирішення, оскільки більшість термінів були унормовані кодексом та получили своє змістовне наповнення. Разом з тим, постає питання, чи всі суб'єкти, які перебувають у сфері кримінального процесу, охоплені поняттям «учасники судового провадження»?

Для досягнення визначеної перед собою в статті мети доцільно розібратися, за яким критерієм(ями) законодавець відніс до учасників судового провадження осіб, закріплених п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України, та крізь їх призму з'ясувати, які суб'єкти, що знаходяться в орбіті кримінального судочинства, не охоплені поняттям «учасники судового провадження».

На початку роботи обмовимося, що нас буде цікавити виключно суб'єктний склад осіб, які є учасниками судового провадження в першій інстанції, поза нашою увагою залишиться етап досудового розслідування, апеляційне та касаційне провадження, а також перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

Деякі юристи вважають, що єдиним критерієм, що відмежовує учасників судового провадження від учасників кримінального провадження, є відповідна стадія процесу, на якій вони реалізу-

ють свої повноваження (права) та виконують обов'язки [1, с. 32]. Між тим, така позиція видається спірною, оскільки той самий заставодавець, спеціаліст, свідок приймають участь як на етапі досудового розслідування, так і судового провадження, але вони не віднесені кодексом до учасників судового провадження.

Погоджуючись з першим критерієм, зауважимо, що до виділення другого логічно підводить аналіз статусу суб'єктів, віднесених до учасників судового провадження. Простежується, що для всіх них є важливим результат розгляду кримінального провадження по суті. Наприклад, для обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, кінцеве рішення суду вплине на їх подальшу долю; моральний, майновий стан. Для прокурора захисника, представника – є наслідком виконання покладених на них завдань та реалізації функцій у кримінальному провадженні. «Кидається в очі й той факт», що суб'єкти, зазначені у п 26 ч. 1 ст. 3 КПК України, можуть впливати на перебіг судового провадження, отже, наділені широким спектром прав для активної участі в судовому розгляді. Зокрема, правом представляти докази на підтвердження своєї позиції, участі в дослідженні доказів, подачі відповідних клопотань, виступу в судових дебатах, реалізації консенсуальних процедур задля розв'язання правового спору тощо.

Через виокремлені критерії більш скрупульозна подивимось на суб'єктний склад учасників судового провадження.

Відповідно до ст. 496 КПК України представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції викликаються в судові засідання у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього. Вони мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» закріплено, що служби у справах дітей реалізують державну політику у сфері захисту прав дітей, зокрема тих, які були притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення або інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контроль та координація інших органів.

На уповноважені підрозділи органів Національної поліції цим законом покладений, зокрема: обов'язок виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню ними правопорушень дітьми; брати участь у правовому вихованні дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи; інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; відвідувати правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками); здійснювати відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей [2].

Отже, можемо констатувати, що служби у справах дітей та уповноважені підрозділи органів Національної поліції постійно опікуються дітьми з девіантною поведінкою, в їх сфері відання перебувають неповнолітні правопорушники під час та після відбування покарання або примусових заходів виховного характеру, а тому участь їх представників у судовому розгляді є важливою задля всебічного та повного встановлення обставин кримінального провадження, прийняття найбільш оптимального для неповнолітнього правопорушника кінцевого рішення з точки зору виду та міри відповідальності, його подальшої соціальної реабілітації.

У площині досліджуваної проблематики доцільно подивитися й на суб'єктний склад учасників судового провадження у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Простежується, що в судовому засіданні не передбачена участь фахової особи, яка б допомогла визначитися суду з найбільш доцільним видом примусових заходів медичного характеру, що мають бути застосовані до психічно хворої особи за результатами розгляду справи по суті. Критеріями, за якими особу, щодо якої вирішується питання про застосування

примусових заходів виховного характеру, госпіталізують до того чи іншого закладу, є її психічний стан (характер та тяжкість захворювання, ступень небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб) і характер вчиненого суспільно небезпечного діяння. І якщо останній повністю у сфері знань суду, то бачення щодо іншого - потребує спеціальних знань.

Викликає непорозуміння й той факт, що відповідно до ч. 2 ст. 292 КПК України обов'язок «запропонувати» суду, який саме примусовий захід медичного характеру слід застосувати до особи, покладений на дізнавача, слідчого, прокурора, які також не мають глибоких знань у психіатрії.

Висловлюючи власне бачення з окресленої проблематики, вважаємо за потрібне звернути увагу на наказ МОЗ України від 31.08.2017 № 992 «Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги» [3]. Ці Правила визначають необхідні організаційні та правові засади застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Документ містить такий термін, як спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги, в якому застосовуються стаціонарні види примусових заходів медичного характеру (п. 3), а п. 6 визначає територіальну компетенцію закладів. Зокрема, стаціонарні примусові заходи застосовуються в межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до місця проживання пацієнтів. Мережа спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги, в якому застосовуються стаціонарні види примусових заходів медичного характеру, затверджується наказом Міністерства охорони здоров'я України. Таким чином, суд попередньо обізнаний, в якому конкретно закладі будуть реалізовані примусові заходи медичного характеру у разі прийняття рішення про їх застосування за результатами судового розгляду. Тому для підвищення дієвості судового провадження є раціональним залучати фахівців зазначених закладів до судового розгляду із наданням їм прав, які дозволять суду визначитися з найбільш оптимальним примусовим заходом медичного характеру, що має бути застосовано до психічно хворого.

Відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України до учасників судового провадження віднесено й третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Нажаль, законодавець не надає легального визначення поняття цього суб'єкта. Із положень ст. 64-2 КПК України лише випливає, що нею може бути будь-яка фізична або юридична особи. Її права та обов'язки виникають з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна, є тотожними правам підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Такий учасник повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених кодексом.

Слід звернути увагу, що в подальшому в кодексі поняття «третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт» не згадується. Лише в п. 9-2 ч. 1 ст. 393 з'являється суб'єкт із назвою «третя особа», тобто особа, інтересів якої торкнулося рішення суду першої інстанції в частині спеціальної конфіскації, і яка, у зв'язку з цим, має право на подачу апеляційної скарги з відповідними предметом. Але, не зрозуміло, це один і той же суб'єкт, чи це різні процесуальні фігури, і чи мають вони (він) бути учасниками судового провадження.

Аналізуючи це питання, зазначимо, що відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Виходячи з цього, суб'єктами щодо майна яких може вирішуватися питання про арешт під час судового розгляду, є: а) обвинувачений в частині конфіскації майна як виду покарання, спеціальної конфіскації, забезпечення цивільного позову; б) цивільний відповідач в частині відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; в) юридична особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження в частині реалізації заходу кримінально-правового характеру щодо неї та/або стягнення отриманої неправомірної вигоди; г) будь-яка фізична або юридична особа, якщо вона є власником майна, яке підпадає під критерій «речовий доказ»; д) будь-яка фізична або юридична особа за наявності достатніх підстав вважати, що майно, власником якого вона є, підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України.

Співставляючи склад учасників судового провадження, встановлений п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України, із суб'єктами, щодо майна яких може вирішуватися питання про арешт під час судового розгляду, можемо зробити висновок, що обвинувачений, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, визначені кодексом учасниками судового проваджен-

ня. Стосовно фізичної чи юридичної особи, майно яких може підлягати спеціальній конфіскації, тотожний висновок простежується з аналізу п. 9-2 ч. 1 ст. 393 КПК України, де передбачене їх право на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції у відповідній частині. Висловимо власне переконання - якщо особі надано право на подачу апеляційної скарги, то попередньо ухвалене рішення стосується її прав, свобод чи інтересів. Отже, вона має право їх відстоювати і в суді першої інстанції, а не лише «реагувати» на нього шляхом подачі апеляційної скарги. Такий висновок робимо, виходячи з того, що існує специфіка подання доказів у апеляційній інстанції згідно ст. 404 КПК України; відповідно до ст. 425 КПК України у особи відсутнє право на подачу касаційної скарги, що дає можливість відстоювати свої права лише в одній інстанції, що є несправедливим.

Якщо говорити про фізичну або юридичну особу, яка є власником (володільцем) майна, що підпадає під критерій «речовий доказ», то уявлення про долю таких доказів, а фактично її майна, ми отримуємо з аналізу ч. 9 ст. 100 КПК України. Як видно із норми є багато варіацій, коли власник (володілець) майна такого майна, може «поборотися за нього». Наприклад, коли не знав і не міг знати про незаконне використання грошей, цінностей та іншого майна, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди; коли на думку суду майно не має ніякої цінності і не може бути використане та підлягає знищенню, а власник (володілець) має іншу думку тощо.

Слід звернути увагу, що п. 9-2 ч. 1 ст. 393 КПК України закріплена участь у судовому провадженні такого суб'єкта, як «фізична або юридична особа, яка має право на апеляційне оскарження в частині, що стосуються її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду». Вірогідно, що статус цієї особи є тотожним статусу «третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт», але суттєві термінологічні відмінності не дозволяють зробити однозначного висновку.

З точки зору термінології кримінального процесу здається не дуже вдалим розмежовувати поняття третіх осіб, майнові права яких зачіпаються під час кримінального провадження. В когорту таких суб'єктів можемо включити: іншу особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, а саме особу, стосовно якої (в тому числі, щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені цим Кодексом (п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України); третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України); фізичну або юридичну особу, яка має право на апеляційне оскарження в частині, що стосуються її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду (п. 9-2 ч. 1 ст. 393 КПК України); третя особа у частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію (п. 9-2 ч. 1 ст. 393 КПК України).

На наш погляд, з урахуванням змісту засади кримінального провадження «Недоторканість права власності» (ст. 18 КПК України, є доцільним всіх наведених суб'єктів охопити поняттям «фізичні або юридичні особи, майнові права яких обмежуються або яких вони позбавляються у кримінальному провадженні». Закріпити відповідний термін у ч. 1 ст. 3 КПК України з роз'ясненням процесуального статусу такого суб'єкту в § 5 Глави 3 КПК України.

Висновки. Рецензування кола суб'єктів, яких законодавець відніс до учасників судового провадження в першій інстанції, дає підстави стверджувати, що ними також мають бути: представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції; фізичні або юридичні особи, майнові права яких обмежуються або яких вони позбавляються у кримінальному провадженні; представники-фахівці спеціального закладу з надання психіатричної допомоги, в якому застосовуються стаціонарні види примусових заходів медичного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С.В. Ківалова та С.І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с.
2. Закон України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
3. Наказ МОЗ України від 31.08.2017 № 992 «Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17#Text> (дата звернення: 14.02.2025).